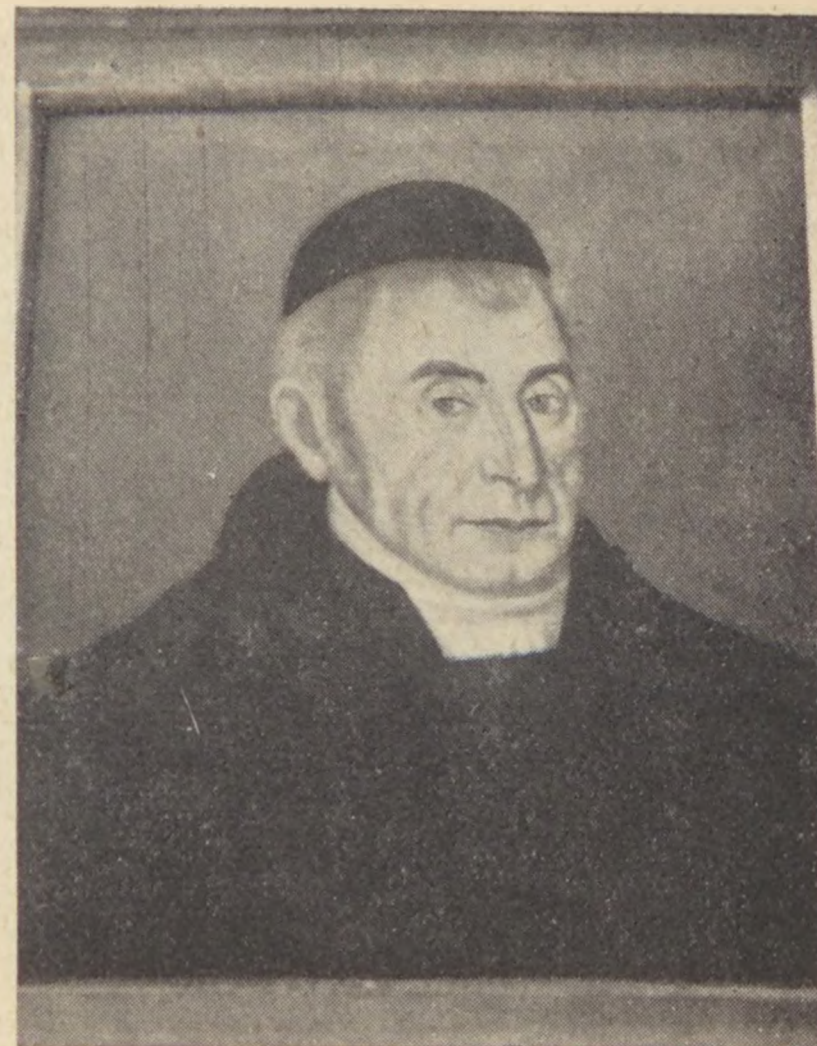

Frankfurter Gerson
(Tornya Henrikné tulajdonában)

Frankfurter Gersonné
(Dr. G. K.-né felvétele)

Goldzieher Vitus
(Egykori olajfestmény után)

DR BÜCHLER SÁNDOR: A GOLDZIEHERÉK CSALÁDFÁJÁRÓL

A Magyarországon és az osztrák örökös tartományokban lakó zsidókat II. József kötelezte állandó családnév viselésére. Úgy tapasztalta, hogy visszasságokat idéz elő, amiért „*Familiák semmi bizonyos vezeték-nevet, a különös személyek pedig semmi isméretes előljáró nevet*“ nem használnak. Az előfordult rendetlenségek kiküszöbölése végett határozta el a császár 1787 július 23-án, hogy a következő év kezdetétől minden zsidó „*Német előljáró nevet válasszon magának, s azt életének tellyes idejében meg ne változtassa*“. Augusztus 7-én rendelte el a magyar helytartótanács, hogy november utóljáig minden családos zsidó tíz forint pénzbüntetés, vagy nyolcnapos dologtétel terhe alatt írásban jelentse helysége vezetőségének, hogy milyen nevet akar s fog állandóan viselni; a bejelentést vármegyei kiküldöttek láttaozzák a főrabival együtt, a helység előjárósága pedig őrizze meg azt.¹

Nem egészen új, nem tőlük idegen valami volt az, amit a zsidóknak a császár intézkedésével vállalniok kellett. Oklevelek bizonyítják, hogy Magyarországon már a mohácsi csata időtáján akadtak zsidók, akik családi névnek voltak hirtokosai. Testi jellegzetessége, eredete, vagyoni helyzete miatt vette fel vagy kapta ekkor nevét Fekete Mendel, Fodor Oroszlán, Gazdag Jakab, Nagy Izrael, Olasz Bona, Szerencsés Ábrahám.² A következő két század kútfői, főképp conscriptiók nyomán, gazdag s érdekes gyűjtemény állítható össze zsidók német, szláv és magyar családneveiből. Az utóbbiak tömegében található a Gyémánt Ádám, Horvát Mihály, Kun Lőrinc, Magyar Gábor, Ötves Lőrinc, Spanyol Ádám, Timár Bence név³, amely, mint ahogy sok társuké, külsejével nem is sejteti, hogy viselői annak az elnyomott

zsidó néposztálynak voltak tagjai, akiket II. József ember-sége akart a polgárosításhoz közelvinni.

Azok közé, akik már a császár névelrendelése előtt állandó családnévet viseltek, a Goldzieher-család szintén odatartozott. A család Németországból hozta magával nevét, amelyben maradványként rejtőzik valamelyik kézműves ősenek foglalkozása.

Valaha az arany- és ezüstművesség elterjedt mesterség volt az európai zsidók körében, akiknek készítményeit szívesen vásárolta királyi udvar, főnemesség, papság.⁴ A zsidó aranyművesek — héber nyelven megjelölésük Córéf — régi okmányokban Aurifaber, Goldtschmidt, spanyolul Platero néven fordulnak elő. Aszerint, ahogy ezek az aranyat megmunkálták, vele bántak, jutott közülük egyik-másik mester családnévéhez. Eszterházy Pál nádornak 1689-ben pártfogoltja⁵: Alexander Lehl, „Sido Jobbágyunk aranyat Ezüstül változto“, akinek ez a professziója szerezte meg a Goldschayder nevet. Aki az aranyat vékony lapokká verte, azon rajta maradt a Goldschläger név, abból, aki aranyból huzalokat, szálakat vont ötvösmunkákhoz, paszományra, lett a Goldzieher. Nagy hírre tett szert egykoron Hamburg arany-ezüstkézművessége, az ettől előállított huzalok annyira kedvelté váltak, hogy háttérbe szorították az efféle milánói gyártmányokat.⁶ Hamburgban, amelynek multja zsidó aranyművesekről tud⁷, tűnik fel legelőször Goldzieher családnévvél felruházott zsidó. Az aranyművességnek azt a fajtáját, amelynek üzését a Goldzieher család-

¹ Fritz Baer: Die Juden im christlichen Spanien I (Berlin, 1929) és II (Berlin, 1936) tárgymutatójában utalások az adatokra; Dr Max Grunwald: Samuel Oppenheimer und sein Kreis (Wien, Leipzig, 1913), 326.

² Magyar Országos Levéltár, Pozsonyi kamarához intézett levelek, Köpcsény 1689 febr. 9.

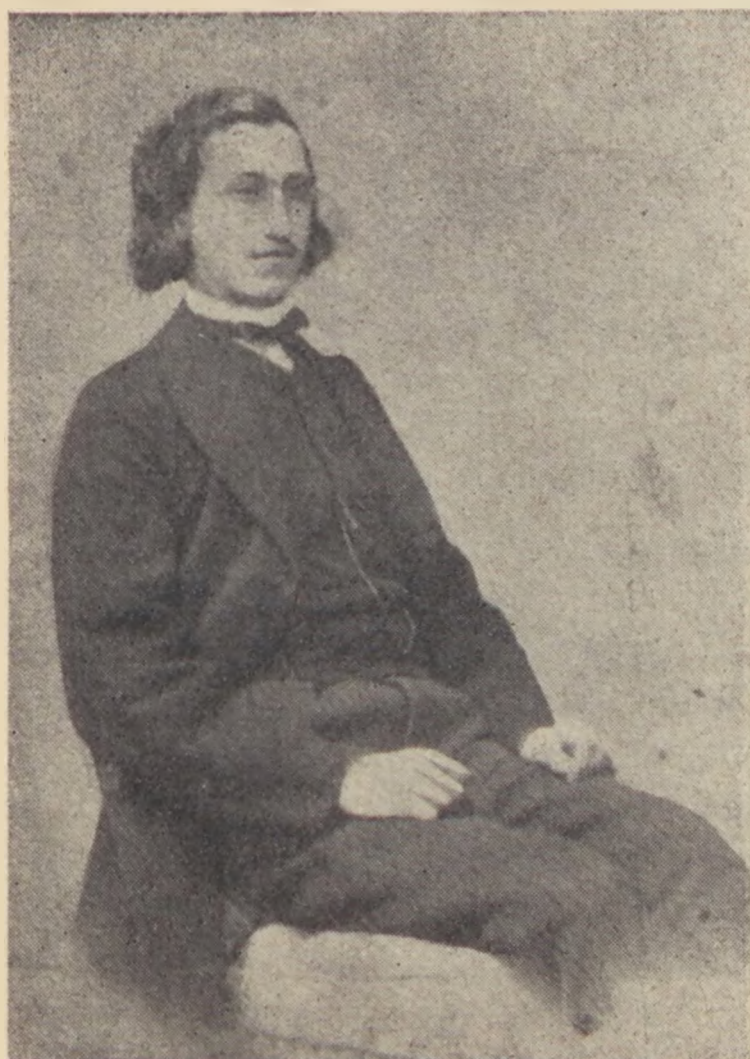
³ Curieuses und reales Natur-Kunst-Berg-Gewerck- und Handlungs-Lexicon 1717, Hamburg címszó alatt; ugyanitt a régi aranyművességről Gold-Arbeiter és Goldschlager alatt.

⁴ M. Grunwald: Portugiesengräber auf deutscher Erde (Hamburg, 1902) 9, 112.

¹ Pest vármegye levéltára 1787. évi fasc., a helytartósági rendelet száma 28785; Moson vármegye levéltára 1787, 4126 sz. Jegyzőkönyv. Az osztrák zsidókra vonatkozólag A. von Cramer: Gesetzsammlung für die Judenschaft (Prag, 1793), 131, 138, 141.

² Dr Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten (Budapest, 1901), 64—65, 72, 94—95.

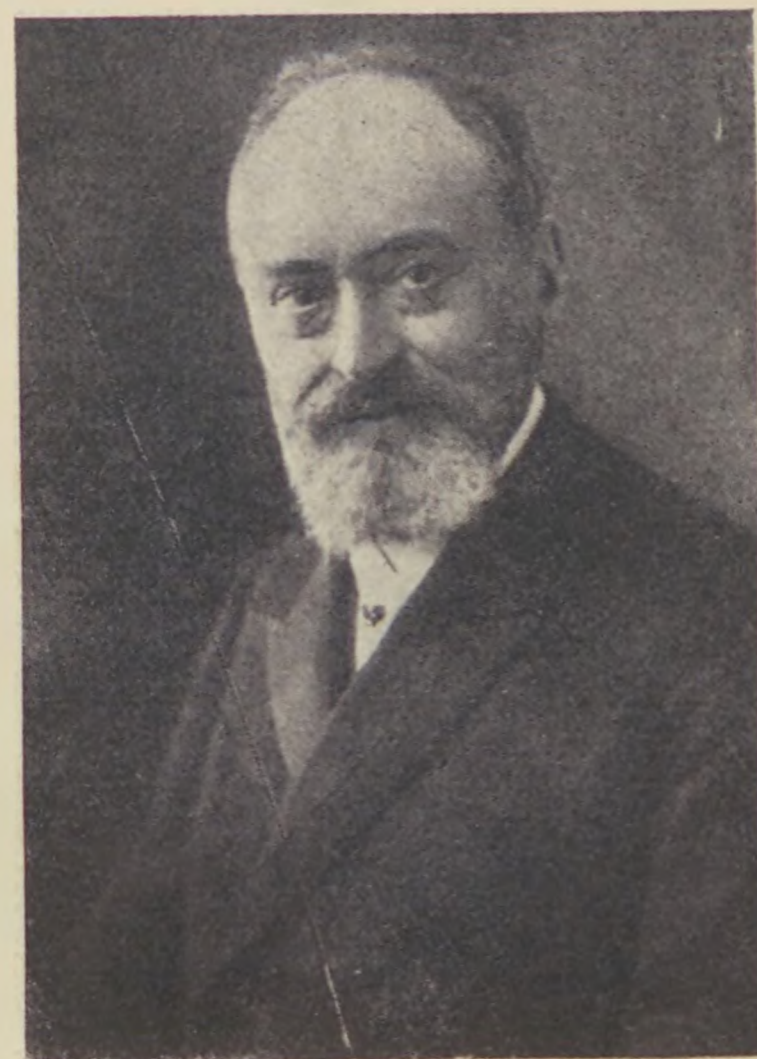
³ Magyar Országos Levéltár 1770, 1773-iki conscriptiók.

Goldzieher Ignác
lipcsei doktorátusának elnyerésekor

Berger Izsákné.
(Dr. Büchler Sándor tulajdona)

Dr. Goldzieher Vilmos
(Keller felv.)

név hírüladja, a XV. században Spanyolországban szintén gyakorolta zsidó. Egy spanyol akta az 1490-iki évből Maymon Zalmati jativai zsidót „*triador dor*“-nak nevezi⁸, ami németre fordítva Goldziehernek, aranyhuzalt vonónak felel meg.

A Goldzieher-család Hamburgból költözött Magyarországra. Még a múlt század elején is levelekben, okmányokban a magyar Goldzieherek szívesen használták a maguk ismertetésére a Goldzieherrel vegyest a *Hamburg* és *Hamburger* nevet, amiben eredetük helyének emlékét tartották fenn.

Magyar ágon a Goldzieher mellett a német ortográfia ellenére a család tagjainál a *Goldziher* elnevezés is járta. Az utóbbi alkalmazkodás a családnévnek héber betűírásához és a családnév legrégebb írott megjelenése, mert már Glückel von Hameln a XVII. század végén⁹ és Simon de Geldern a XVIII. században szintén Goldzihernek írta héberül a családnévet¹⁰ és így jegyezte ezt az 1725. és 1731. években a család egyik hamburgi sarja¹¹. Abban a felterjesztésben, amelyben Nozdroviczky Miklós, Moson vármegye főszolgabírája 1788 február 23-án vármegyéje zsidó lakosságának állandó családneveit közölte, a Goldzieher család hozzátartozói tollhiba következtében Golzihr és Goldzihr megjelöléssel találhatók.¹²

Zsidók letelepedése Hamburgban a XVI. század végével, 1577 felé kezdődött. Ekkor a pyrenei félszigetről elvonalt spanyol-portugál márránók kerestek ott menhelyet, ahol egy darabig színleg katolikusoknak mutatkoztak, de idővel titkukat feltárva, nyíltan vallották a zsidó hitet. Zsidó voltuk kitudódása után a városi tanács és polgárság 1612-ben kötötte ezekkel a gazdag, származásukra büszke, nyelvüket, hagyományaikat gondosan őrző jövevényekkel az

⁸ Fritz Baer: Die Juden im christlichen Spanien II (Berlin, 1936), 512.

⁹ Die Memoiren der Glückel von Hameln, herausgegeben von Prof. Dr. David Kaufmann (Frankfurt am Main, 1896), 30.

¹⁰ Dr. David Kaufmann: Aus Heinrich Heines Ahnensaal. (Breslau, 1896), 300.

¹¹ Alább.

¹² Moson vármegye levéltára 1788. évi fasc. 1140. szám.

első szerződést és biztosította bátorságos megmaradásukat. A spanyol-portugál gyülekezet már megizmosodott, mikor a XVII. század közepe táján német zsidók jelentek meg Hamburgban. Német zsidók letelepedését tiltó határozat gátolta, emiatt ezek a pinnebergi grófság, majd a dán királyság fennhatósága alatt álló szomszédos Altona helységben laktak s alapítottak hitközséget, ahol temetőjüket 1611-ben létesítették. A hamburgi polgármester által egy aranyért kiállított, négy hétre érvényes passzussal innen jártak be nappal Hamburgba üzleteik lebonyolítására, ahol az ottani hatóság elnézésével, később pedig jóváhagyásával lakói s kereskedelem, ipar terén fellendítői lettek a Hansa-városnak.¹³ Altona első zsidó telepeseinek egyike és az ott fejlődésnek indult hitközség elnöke Spanier Nátán ben Mózes, a Goldzieherek őse nőágon, mert Spanier Nátán unokáját altona-hamburgi Goldzieher vette feleségül.¹⁴ Az 1646 november 12-én meghalt Spanier Nátán atyját, Mózes is figyelembe véve, a Goldzieherek legrégebb hiteles nyoma nőágon körülbelül a XVI. század végéig követhető. A nőág első ismert alakja, noha német zsidónak számították, a Spanier névből következtetve, talán a pyrenei félsziget kivándoroltjaitól eredt.

Nincs útbiztosító adat, hogy honnan szakadt Altona Hamburgba a Goldzieher-családot itt alapító ős. A Hamburgban letelepedett, vagy az oda Altonából bejárt Goldzieherekről az altonai temető számos sírköve nyújt tájé-

¹³ Dr. A. Feilchenfeld: Die älteste Geschichte der deutschen Juden in Hamburg a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 43. évf. (1899), 271; Jewish Encyclopedia és Encyclopaedia Judaica Hamburg címszó alatt.

¹⁴ Dr. David Kaufmann: Die Memoiren der Glückel von Hameln, 30; Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, aus dem Jüdisch-Deutschen übersetzt von Dr. Alfred Feilchenfeld (Berlin, 1920), 24 és idézett Monatschrift, 274. Spanier Nátán halálozási dátuma M. Grunwald: Hamburgs deutsche Juden (Hamburg, 1904), 298 ol., 4005 számú sírfelirat. Spanier Nátán rokonsági kapcsolata a kismartoni Wolf-családdal az Ernst Wolf által kiadott Die Familie Wolf-hoz (H. A. Degener, Leipzig, 1924) csatolt lezármazási táblán.

koztatást; benne Goldzieherre vonatkozó legrégebbi sírfelirat 1694-ből való. Ezen esztendő augusztus 3-án meghalt Goldzieher Ábrahám leánya, Hanna és ugyanakkor Goldzieher Ábrahám fia, Juda.¹⁵ A XVIII. század elejéről Goldzieher-sírkő a Goldzieher Freudche-é, aki 1711 június 1-én szenderült jobblétre; leánya volt Goldzieher Ábrahám Mózes ben Simonnak.¹⁶ Az altonai sírfeliratok tanúsítják, hogy a Goldzieher-familia a XVIII. század első felében már elterebélyesedett; elágazásai ellenére az epitáfiumokból kitűnik, hogy a hamburg-altonai Goldzieherek őse az Ábrahám nevet viselte, aki valószínűleg a XVII. század első felében született. Utódai közül számosan az ő emlékeztére viselték az Ábrahám nevet, így Goldzieher Efrájim Ábrahám, aki 1746-ban a hamburgi tea-kávé-dohánykereskedők sorába tartozott.¹⁷

A Goldzieher-törzs a XVIII. század legelején nyúlva nyokat bocsájtott ki Hamburgon túlra, Amsterdamba, Fürthbe. Az Amsterdamba felkerült Goldzieher Mózes mint József Vita alkalmazottja és a fürthi Goldzieher Salamon, valamint Goldzieher Sámson és Áron az 1700—1717. években a lipcei vásárokat látogatták.¹⁸

A XVIII. században a megnépesedett Goldzieher-család egyik bokra vagyonban, tekintélyben gyarapodott. Ennek hozzátartozóját, Goldzieher Ábrahámot megtették a hamburgi hitközség előljárójának,¹⁹ Mózes fiát pedig — utóbbinak sógorával, Ballin Élijával — Hamburg igen gazdag emberei közé sorolta visszaemlékezéseiben²⁰ Glückel von Hameln asszony (1646—1724). Goldzieher Mózes ben Ábrahám 1725-ben tanuként írta alá a hamburgi Berend Cohen végrendeletét²¹, akinek fia Magyarország első országos főabbijának, a Habsburgok híres bankárjának, Wertheimer Sámsonnak leányát bírta feleségül. A hamburgi városi könyvtár kéziratai közt található Dávid ben Mesullám Feibel és Ruben leánya, Rebekának héber házasságlevele (kethuba), amelyet Hamburgban 1731-ben (5491 ádar 1) tanuként írt alá Goldzieher Mózes ben Ábrahám és Karo Dávid Bär ben Mordecháj.²²

Goldzieher Mózes házassága abba a társadalmi rétegbe emelte, amely a XVII. század végén és a XVIII. elején az európai zsidóságban a szellem- és pénzarisztokráciát jelentette. Felesége az altonai Hildesheim Löb és Spanier Eszter leánya volt. Érdekes a jellemzés, amelyet Goldzieher Mózesné anyjáról rokona, Glückel von Hameln asszony adott memoárjaiban: „Esther — írja róla — war eine sehr wackere, fromme, ehrliche Frau, die das Geschäft gut verstanden hat. Sie hat wirklich die ganze Familie ernährt und ist immer mit Waren zum Kieler Umschlag gereist. Sie brauchte freilich nicht viel Waren mitzunehmen, denn die

¹⁵ Grunwald: Hamburger deutsche Juden, 250 ol., 1229. szám és 275 ol., 2703. szám.

¹⁶ Grunwald i. m. 250 ol., 1230. szám.

¹⁷ Grunwald: Portugiesengräber auf deutscher Erde, 12.

¹⁸ Dr. Max Freudenthal: Leipziger Messgäste (Frankfurt am Main, 1928), 26, 87, 150.

¹⁹ Gesammelte Schriften von David Kaufmann, herausgegeben von M. Brann (Frankfurt am Main, 1915), 117—118, ahol פיה = פיה = פיה

²⁰ Memoiren, 30 פיה = פיה ; Denkwürdigkeiten 25 „die sehr reiche Leute waren“.

²¹ Gesammelte Schriften von David Kaufmann III, 117—128.

²² M. Steinschneider: Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg (Hamburg, 1878), 162 ol., Codex 335.

Leute haben sich in jener Zeit (mit wenigen) begnügt. Sie verstand gut zu reden. Gott hat ihr Gunst gegeben in den Augen aller, die sie sahen; adlige Damen in Holstein, haben sie sehr gern gemocht.“

Eszter férje, Löb ugyancsak kedvező méltatást kapott Glückel von Hamelntől, aki így ismerteti: „Der ist ein Hildesheimer gewesen. Er war zwar kein reicher Mann, hat aber doch seine Kinder gut verheiratet, wie es in jener Zeit üblich war... er ist von Hildesheim gewesen, von Leuten, die sich allezeit gar prächtig gehalten haben.“²³

Goldzieher Mózes sógora, Mózes ben Löb a török uralom korában Budán nevelkedett Áskenázi Cebi altonai rabbit, a „Cháchám Cebi“ döntvénytár szerzőjét támogatta bőkezűen. Mózes ben Löb fia, Mordecháj, aki Glückel von Hameln Freudche leányával alapított otthont, Londonba költözött, ahol családját visszahagyva, tíz éven át Indiában járt s foglalatoskodott és itt roppant vagyonra tett szert. Kincskereső szerencsés útjáról hazatérve, Londonban hitközséget s benne templomot létesített, amely Hambro' Synagogue néven 1936-ig állt fenn.²⁴

A gazdag Goldzieher mellett a XVIII. század kezdetén szűk anyagi viszonyok közé sodródott Goldziher is találunk Hamburgban. Goldziher Gottschalk volt az, aki az 1724—29-iki években a hamburgi hitközség alkalmazásában állott.²⁵ Gottschalk ben Ábrahám 1744 április 25-én tért örök pihenőre.²⁶

Abba a vérbe, amely Heine Henrik német költő ereiben keringett, belevegyült a Goldziher Mózes családjáé is. Heine anyjának, Pierche de Geldern-nek nagybátyja, a ka-

²³ Eszterről és férjéről Memoiren 29. 30, 60, Denkwürdigkeiten 24—25, 37 és az utóbbihoz csatolt családfa.

²⁴ Memoiren 267, Denkwürdigkeiten 246, 249, Grunwald: Hamburgs deutsche Juden, 76; Jewish Encyclopedia Hambro' Synagogue címszó alatt; Dr. David Kaufmann—Dr. Max Freudenthal: Die Familie Gomperz (Frankfurt am Main, 1907), 320; S. Wininger: Grosse jüdische National-Biographie, Hamburger Mordechai címszó alatt.

²⁵ Gesammelte Schriften von David Kaufmann, herausgegeben von M. Brann (Frankfurt am Main, 1935) III, 117.

²⁶ Grunwald: Hamburgs deutsche Juden, 250 ol., 1233.

Das gold Ihre Wissenschaft mit
Ihrer Wirksamkeit ist von höherem
Rang als das eines Mediziner
Vorch bin ich froh Ihnen
heute diese zu überreichen als
Preis Ihrer geistlichen Verdienste
für die Orientalische Wissenschaften
Oscar

Oszkár svéd király sorai Goldziher Ignáchoz 1889 szept. 3-án, midőn Stockholmban aranyéremmel tüntette ki.

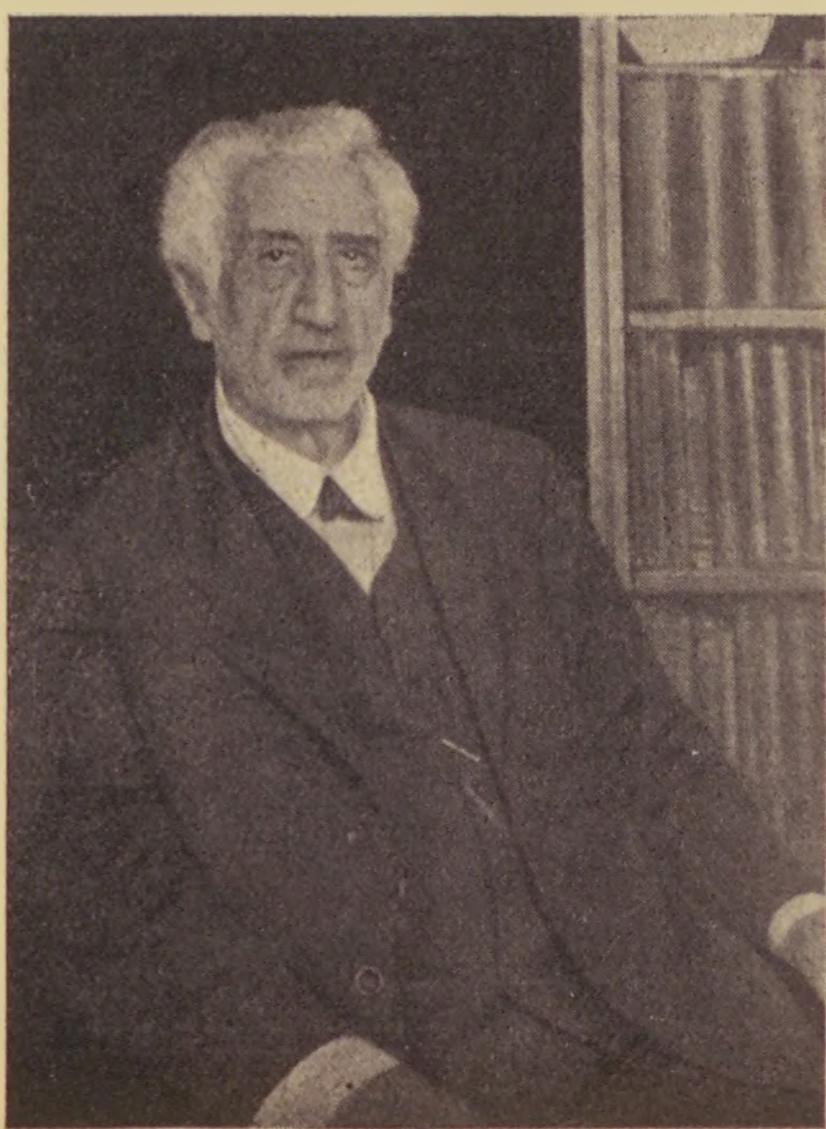
landos, világhírt Simon de Geldern összeállította a Geldern-családfát, amelyen mint a család hozzátartozóját feltűntette a hamburgi *Goldziher Mózes Esperanza leányát*, valamint férjét, a hannoveri Gans Nátánt és ezek hat gyermekét.²⁷

Ezen két fiú és négy leány között, akik rajta vannak *Heine Henrik anyai családján, a Gelderenen*, a legelőkelőbb családi tűzhelyhez *Goldziher Esperanzának Cipóra leánya* jutott, aki Lipót anhalt-dessau herceg udvari faktorának, *Wulff Élijának lett a felesége*.²⁸ Cipóra dessau házáat messze földön tisztelték, híressé tette azt jótékony-sága, a zsidó tudomány javára, a vallásos lelki szükségletek kielégítésére fordított áldozata. Cipóra apósa, *Wulff Mózes Benjámín* az anhalt-dessau hercegtől 1694 december 14-én kapott privilégium alapján Amsterdamból hozott szedőkkel és ugyanott szerzett betűtípussal dolgozó könyvnyomdát alapított Dessauban, amely Mendelssohn Mózes szülővárosában 1704-ig állt fenn. Nem üzleti haszon kedvéért, hanem tisztán ideális célból, hogy a biblia, imakönyvek, zsidó szellemi termékek elterjedését megkönnyítse, létesítette a hébernyelvű sajtót. A dessau könyvnyomdát hosszabb szünetelés után *Goldziher Esperanza* veje 1742-ben ismét üzembe helyezte; önzetlen vállalkozása az okból tarthatott elismerésre számot, mivel a nyomda tevékenységének megújítása idején már hanyatlásnak indult házának vagyoni ereje. Jólétét, amely támogatást nyújtott sok szegénynek és becses szolgálatot tett a zsidó irodalomnak, Gothával folytatott hosszú pereskedés vitte a romlás felé. Az ezzel járó izgalmak felőrölték *Cipóra* férjének egészségét, sietették halálát. Ura, *Élijának* elhunytja után a tönk-rejutott özvegy Berlinbe költözött gazdag, tekintélyes gyermekeihez, akiknek körében 1759 november 18-án hunyt le örökre szeméit.²⁹

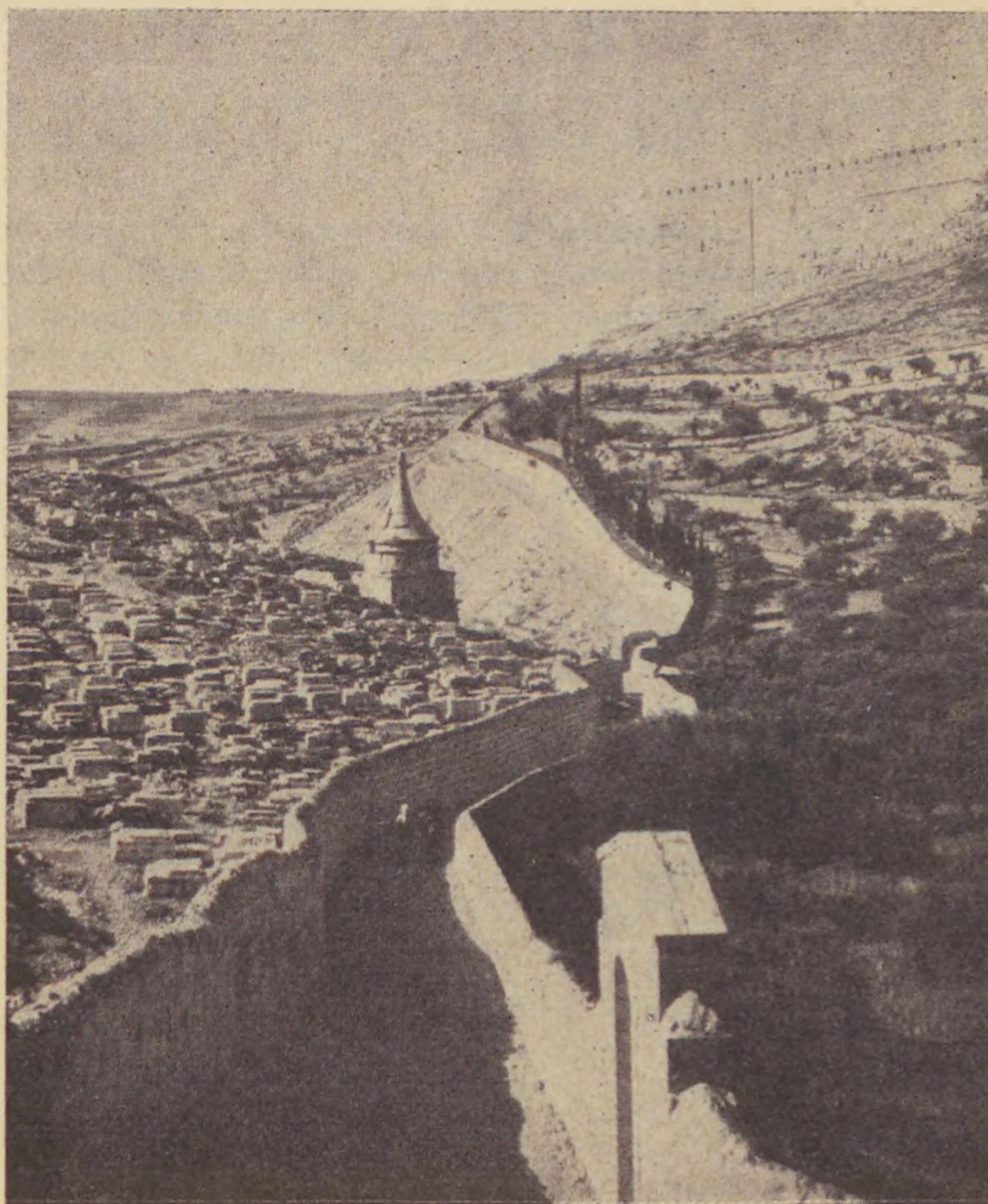
²⁷ Dr. David Kaufmann: *Aus Heinrich Heine's Ahnen-saal*, 300; Grunwald i. m. 150 ol. 1230. szám alatt téves a Dessauban való utalás.

²⁸ Dr. Max Freudenthal: *Aus der Heimat Mendelssohns* (Berlin, 1900), 135.

²⁹ Freudenthal i. m. 137—138. *Cipóra* férje, *Wulff Élija* 1723-ban a saját költségén adott ki héber könyvet Jessnitzben, ahová az atyja alapította nyomdát az új tulajdonos át-helyezte.

Goldzieher utolsó képe 1920-ból

Olajfák hegye Jeruzsálem mellett, ősi és új sírokkal

Patai Edith: A huszonnyolcason

*Forog, forog négy bús kerék a sínen.
Robog a huszonnyolcas villanyos.
A sín mentén a hétköznapi sínen,
Ez órában ezer kis ügy soros.*

*Itt találka, amott meg tözsdeüzlet,
Rohanó autón kacag egy leány,
Bizony szívem, nem gyászol senki véled.
Az élet sok, száguldó kocsiján.*

*Csak itt a sárga huszonnyolcason,
Ül ember mellett ember néma gyászban,
Itt minden szomszéd testvér, hű rokon,
Akár a holtak ott künn a határban...*

*Az asszonyhoz, ki zöld repkényt karol,
Szólnék: oh sápadt nővér, véled érzek...
Mellettem int fehér virágcsokor
S két remegő üres kezemre nézek*

*

*Nem hozhatok sem repkényt, sem virágot.
Mert tiltja törvény, tiltja ős szokás,
A halál arcát nálunk nem takarja
Szín és virág, csak szentelt látomás.*

*Csak szegletes betűk... márványba vésett írás.
... És ért nedvét hullatja sok faág.
Vörös-feketén csurran ki a vérük.
Mikor lábam a hullt gyümölcsre hág.*

*És néz rám fehéren és halottan.
A drága testvér, aki elhagyott.
Hallom a csendben holt szíve hogy dobban.
és halkán sírom: testvér, itt vagyok.*